

Cînd în 1691 (7199), aprilie 2, voievodul Constantin Brîncoveanu acorda privilegiu „spre practicarea comerțului liber în Țara Românească”, negustorii bulgari din orașul Chiprovăț s-au stabilit în multe centre comerciale ale țării, printre care și în orașul Craiova; așezați în partea de nord-vest a orașului împreună cu alți negustori sîrbi, ei formează aici cu timpul o mahala cunoscută sub numele de „Mahalaoa Sîrbilor” apoi „Mahalaoa Pătru Boj” în care s-a ctitorit la 1731 biserica Sf. Mina — Pătru Boj. Primul document care atestă acest an îl reprezintă pisania de piatră¹ așezată deasupra intrării în biserică, scrisă cu litere chirilice.

Al doilea document care atestă că la 1731—1732 această biserică era înființată este o inscripție pe un potir dăruit bisericii de „jupan” Mihai Ralion: „Acestu potir iastu datu dă pomană la biserica din Cr(a)iova, la jup(an) Pătru Boj, dă iastă ramu ospănidu (de asta erau ostenit), jupă(n) Mihai Ralion, l(ea)t 7240” (1731—1732)².

Biserica a suferit în cursul timpului grave avarii, numeroase reparații și intervenții ce au afectat aspectul original al arhitecturii, dar mai ales pictura inițială (acesteia fiindu-i suprapuse straturi cu picturi în ulei de stil apusean, după moda timpului — sfîrșit de secol XIX — început de secol XX). Prezentăm mai jos cîteva din acestea:

A fost reparată în anul 1767. Postelnicul Hagi Stan Jianu reface tîmpla bisericii în 1787 august³ („... Petre Bodu, fiind veche am surpat-o (tîmpla) și am făcut-o din nou și cu stocaturi și stîlpi de dveri și coroanele, foarte frumoasă și am tocmit zugrav, iarăș meșter mare, ca să o polească cu aur și argint, am trimis la Beci de mi i-au luat Raicovici”⁴.

În anul 1851 biserica Pătru Boj era „în lăuntru foarte proastă și crăpată”⁵ și avea nevoie de reparații; după informația manuscrisului, din această stare „a fost izbăvită la 1862”, cînd a fost reparată de „mahalații”, dar nu era zugrăvită pe locurile unde se făcuseră reparațiile. Atunci au fost aduse modificări construcției: pridvorul închis, turla clopotniță modificată, pisania de piatră scoasă etc. Între anii 1867—1869 pictura inițială a fost ciocănită și înlocuită cu o altă pictură în ulei de stil apusean, executată probabil de zugravul Ștefan Mărgineanu (după o semnătură de pe o icoană dăruită bisericii). Alte reparații s-au mai făcut în 1906, 1921.

¹ N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 102—103, 204 și II, p. 369, 1070; „Studii și documente”, VIII, p. 15—16, 81, 115 și XXII, p. 47. În XV, p. 68 transcrie: „Sfirșindu-se în luna iunie, lea 7238 (1731) Constantin zugrav”.

N. Gh. Dinulescu, *Bisericile Craiovei*, în revista „Oltenia”, III, 1943 transcrie: „Sfirșindu-se în luna lui noiembrie, lea 7282 Constantin D... și ca o completare adaugă „anul de la Christos, al zidirii bisericii este 1773”.

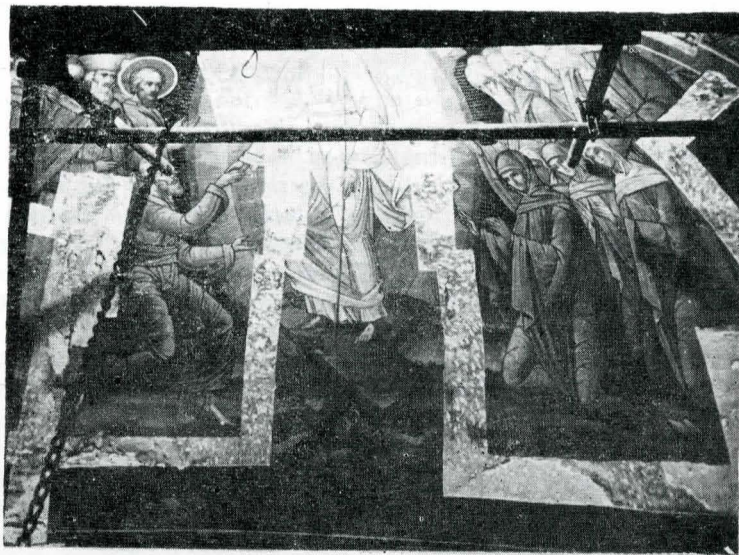
² Pr. D. Bălașa, *Contribuții la istoria bisericii Pătru Boj din Craiova*, în revista „Mitropolia Olteniei”, 1958, nr. 9—10, p. 661—668.

³ I. Donat, *Fundațiile religioase ale Olteniei*, I, Craiova, 1937, p. 93.

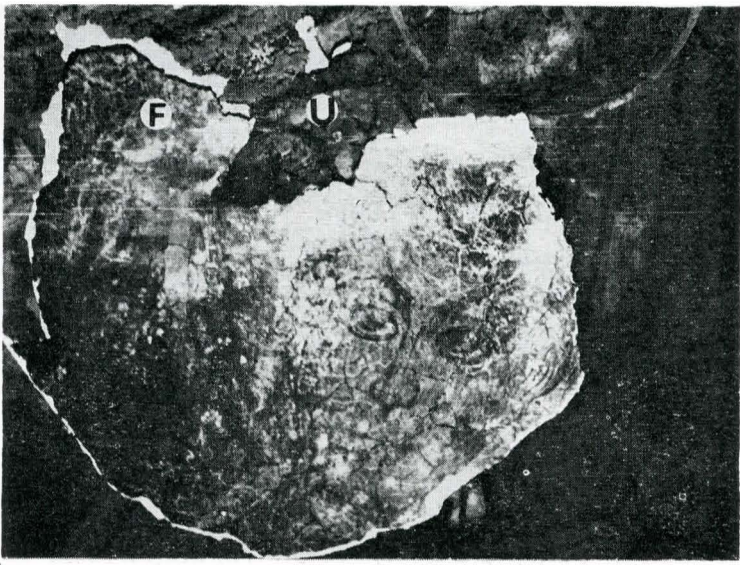
⁴ Ștefan Ciuceanu publică în 1915 o imagine clișeu a ușilor împărătești vechi de la biserica Sf. Mina în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1915, p. 159.

⁵ Diac I. Popescu-Gilieni, *Documente craiovene* în revista „Arhivele Olteniei”, XIV, 1935, p. 393.

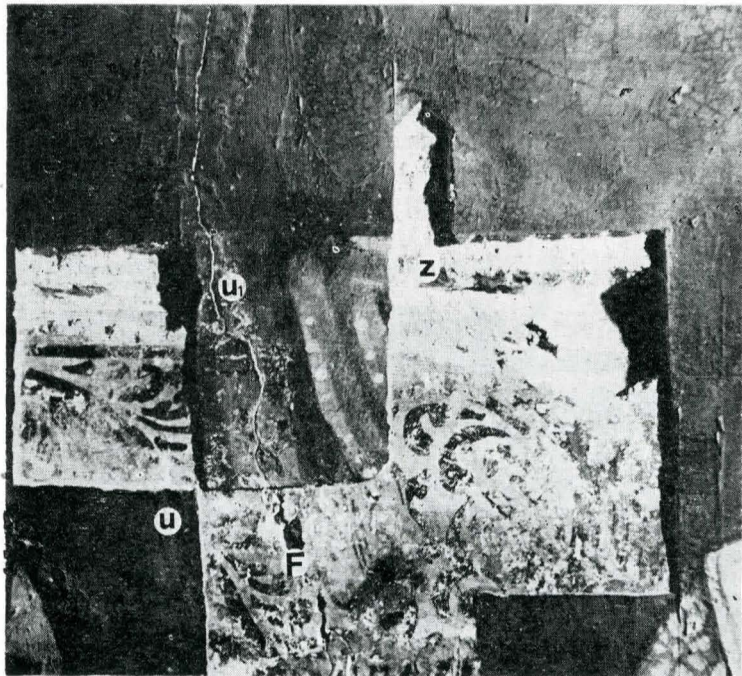
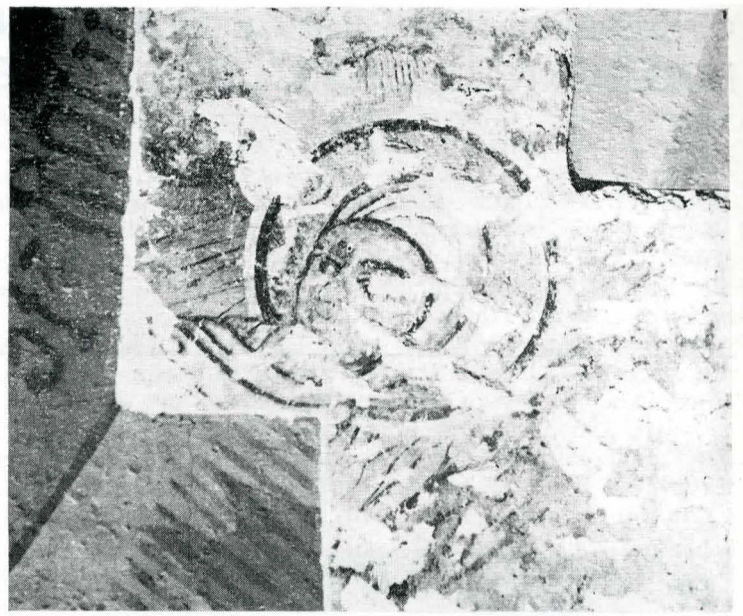
Ultima mare reparație a fost făcută între anii 1940—1944 sub supravegherea Comisiunii Monumentelor Istorice (după gravele avarii ale cutremurului); s-a deschis pridvorul, s-a așezat din nou pisania de piatră deasupra ușii de la intrare, s-au refăcut turla și bolta altarului etc. S-a executat o nouă pictură în ulei (pictori Lișteavă și Birneanu), în stil apusean, așternută peste cea existentă; s-a scos la suprafață vechea pictură pe anumite porțiuni (pereții circulari ai absidelor laterale în naos, pereții de nord și sud în pronaos), execu-

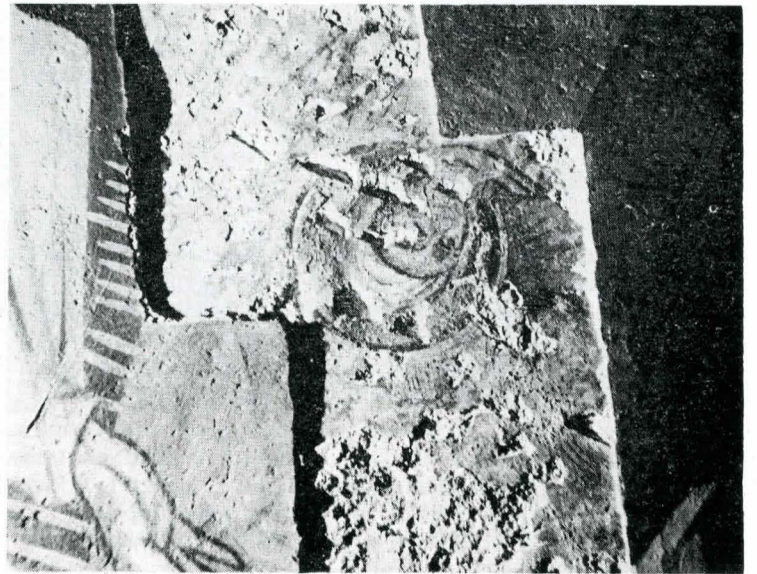
1—2. Naos. Absidele de sud și nord. Pictura veche a fost ciocănită în vederea suprapunerilor; se evidențiază (foto nr. 2) fostele glafuri (zidite în prezent) ce corespund în exterior cu traforurile

3. Pronaos. Boltă. Burdușirea, desprinderea spontană a stratului suport al picturii ulei au adus la suprafață pictura veche; fumul s-a infiltrat între straturile de suprapunere prin lacunele formate

4. Altar. Grupaj de casete stratigrafice; se evidențiază cele trei straturi de suprapunere: U — pictura în ulei 1944; U₁ — pictura în ulei 1869; F — pictura în frescă 1731; Z — zidul de cărămidă

5—6. Naos — absidă nord. Detaliu de sondaje, fotografiile cu lumină directă și razantă evidențiază degradările stratului suport și ale peliculei de culoare

tîndu-se, din păcate, o restaurare necorespunzătoare ce a denaturat prin repictare aspectul original al acestei picturi⁶.

Un cercetător contemporan cu aceste lucrări, Victor Brătulescu, secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, nota⁷: „Dacă pretinsa restaurare a picturii bisericii Sf. Mina, Pătru Boj din Craiova (1944) poate cu bune intenții, rău aplicate însă nu ar fi denaturat și desenul și coloritul viu al roșului predominant ca fond, în genul celui de la biserica Doamnei din București, s-ar fi putut stabili cu mai multă precizie că zugravul Constantin care a împodobit cu fresce viu colorate și cu scene alese biserica din Craiova, în 1731, este Constantin de la Polovraci, același cu Constantin de la celelalte biserici... (biserica Doamnei din București, 1683, paraclisul Mănăstirii Hurezu, 1694, biserica domnească din Tîrgoviște, 1698, biserica din Mogoșoaia, 1705, biserica Coziei, 1707, pridvorul Mănăstirii Dintr-un Lemn, 1684, pridvorul Mănăstirii din Polovraci,

⁶ În „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1943, p. 25, în procesul verbal nr. 2, ședința din 12 februarie 1943, punctul 9 „se aprobă caietul de sarcini, deviz de 120 000 lei, înlocuit de d-l pictor I. Mihail, pentru curățirea și scoaterea la iveală a vechii picturi de la biserica Sf. Mina din Craiova, cu completările aduse prin instrucțiunile redactate de d-l pictor A. Veronă”.

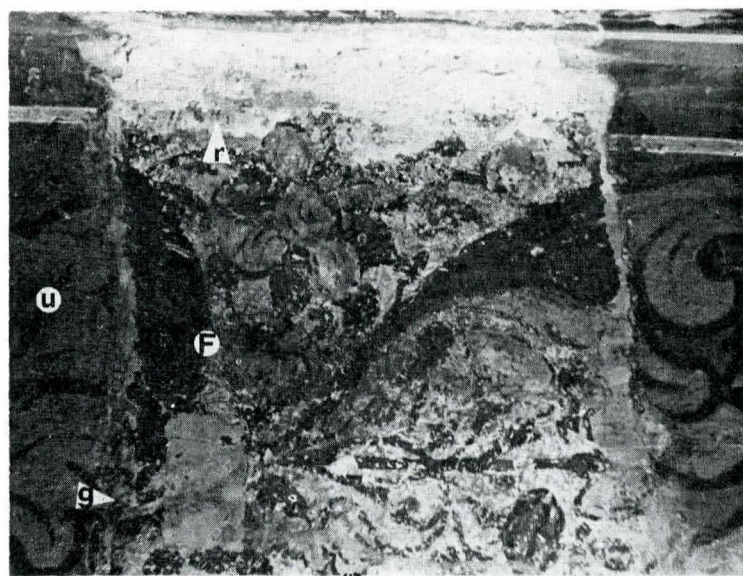
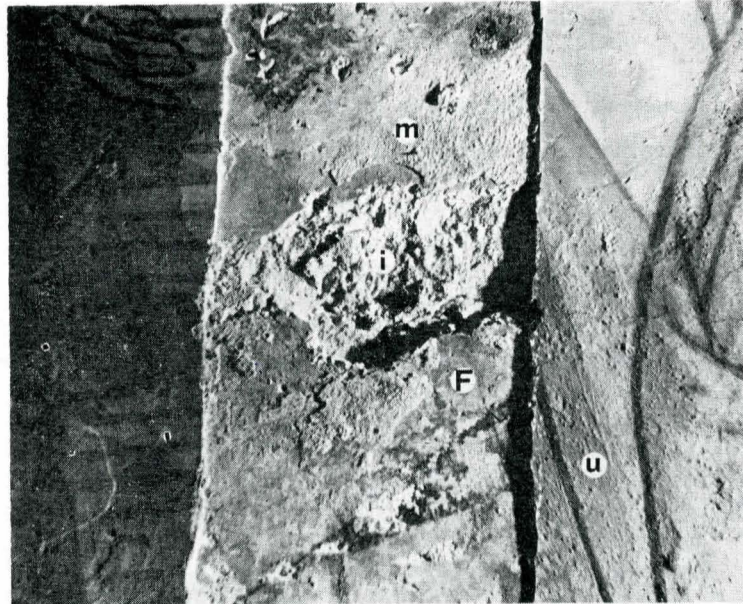
⁷ V. Brătulescu, *Zugravul Constantin*, în revista „Mitropolia Olteniei”, 1961, nr. 10—12, p. 688—698.

1712). Ne mulțumim astăzi cu ipoteza că la Craiova la o vîrstă destul de înaintată, 1731 va fi lucrat tot același Constantin⁸.

Prezența unor lacune, datorate desprinderilor spontane ale straturilor suprapuse, au evidențiat existența picturii vechi, iar prin proiectarea unei surse luminoase, razantă față de perete, prin reliefare, se pot distinge straturile cu picturi suprapuse.

În acest context de date, cînd în 1985 s-au început lucrările de restaurare a ansamblului pictural, a fost necesară o primă etapă cuprinzînd cercetări detaliate care urmau să lămurească situația straturilor de pictură, cantitatea și valoarea picturii vechi existente, starea ei de conservare, cu scopul recuperării și punerii ei în valoare. Astfel, pe lângă observațiile directe, au fost executate sondaje stratigrafice sistematice în interiorul bisericii. Analizele chimice de laborator⁸ executate de Institutul de arte plastice din București, laboratorul de chimie, pe baza probelor prelevate la fața locului (6 iunie 1984), au adus date științifice privind componența materialelor folosite (pigmenți, oxizi, preparații de mortare și gleduri), au evidențiat existența straturilor de picturi suprapuse și a zonelor de suprapunere. Măsurătorile de umiditate (7 iunie 1984) au identificat, în zona inferioară a pereților (mai ales pe latura de nord), o umiditate ascendentă ce va

⁸ Institutul de arte plastice „N. Grigorescu”, București, Laboratorul de chimie. Buletin de analiză nr. 8/84, din 1 septembrie 1984, semnat de ing. Ioan Istudor (cuprinde analize pentru probe de culoare și preparații de pictură murală din toate compartimentele bisericii și un tabel cu valorile umidității pe diverse nivele ale pereților interiori, valori ce au fost măsurate cu un aparat de tip „Feutron” cu electrozi cu ace).

7—8. Naos — absidă sud. Detalii din pictura veche; lumina razantă evidențiază degradările picturii vechi

9—10. Naos. Detalii din pictura veche evidențind: U — stratul de pictură în ulei 1944; F — stratul de pictură în frescă 1731; m — mortare de nivelare aparținând straturilor de suprapunere; i — *intonaco*, stratul suport al picturii vechi; g — glet pe bază de ipsos aparținând straturilor de suprapunerii ulterioare; r — reparații anterioare în cimpul picturii vechi.

impune executarea unor lucrări corespunzătoare de drenare a apelor pluviale.

Dezideratele și datele obținute în urma sondajelor stratigrafice sînt grupate și prezentate astfel:

Considerații preliminare

Sondajele stratigrafice au fost executate în altar, naos și pronaos, cu scopul stabilirii suprafețelor cu pictură veche, judecării valorii ei istorice și artistice precum și luării unor hotărîri corespunzătoare pentru recuperarea și restaurarea acesteia.

Descrierea sondajelor

Au fost executate în total cca 50 mp de sondaje, răspîndite proporțional pe întreaga suprafață, după un plan alcătuit și impus de configurația pereților, de suprafețele vizate. S-a urmărit ca aceste sondaje sub formă de casete și benzi să traverseze vertical și orizontal suprafețele, să se desfășoare pe cît posibil în zonele cu fonduri sau cu elemente de decor ale picturii de deasupra (1944), ocolind personajele cu întreruperi ale traseelor (protejînd astfel această pictură pînă la luarea unei hotărîri corespunzătoare). S-a profitat și de lacunele existente unde pictura de deasupra era deja burdușită și desprinsă spontan, datorită mișcărilor dintre straturile de suprapunere, datorită greutateii lor proprii, indicelui diferit de contracție, poziției lor gravitaționale (de exemplu bolta pronaosului). Forma și dimensiunea acestor casete și benzi, lățimea, lungimea, direcția, întreruperea și reluarea ne-au fost dictate în

același timp și de necesitatea obținerii unor imagini cît mai relevante ale elementelor și personajelor înfățișate de pictura veche, oferind, încă din această fază, posibilitatea studierii comparative a aspectelor stilistice ale acestei picturi.

Tehnologia de execuție a sondajelor, documentația de specialitate

Sondajele au fost operate prin metode chimice, mecanice și mixte, îmbinarea acestor procedee fiind o necesitate practică dictată de aspectele neomogene și eterogene, de variațiile de grosimi și duritate ale componentelor straturilor de suprapunere. Au fost folosite comprese formate din amoniac lichid și decanol (pentru decapare strat de culoare ulei cu verni), comprese de alcool anhidru (pentru decapare strat de repictare tempera), decaparea mecanică (cu bicturie, lamele flexibile, ciocănașe etc.) pentru straturi de mortare și gleduri. Execuția a fost făcută pe suprafețe foarte mici, parcurgînd din aproape în aproape traseul propus, pătrunzînd gradat și cu prudență în adîncimea straturilor pînă la ultimul nivel (cel așezat pe cărămidă), obținînd în acest fel date despre intervențiile succesive asupra picturii, despre materialele folosite, tehnica de execuție și starea lor de conservare. Documentația de specialitate cuprinde fotografiile cu imagini de ansamblu și detaliu în lumină directă, laterală și razantă, relevu de ansamblu cu prezentarea configurației

sondajelor, cu delimitarea suprafețelor cu pictură veche, cu notarea probelor de prelevare a analizelor de laborator.

Structura și stratigrafia picturilor

Începînd de la zidul de cărămidă se disting următoarele nivele:

— suportul picturii vechi (1731), stratul *intonaco* așezat direct pe zidul de cărămidă, format din mortar fin de frescă — var, cînepă („puzderie“) și o cantitate de nisip; urmează apoi pelicula de culoare. Lipssește stratul de nivelare *arriccio* care ar fi asigurat o rezistență sporită picturii;

— stratul picturii ulei de la 1869, format parțial din mortar pe bază de var cu nisip și gled pe bază de ipsos. Suprapunerea a fost efectuată după o prealabilă ciocănire a picturii inițiale (pentru asigurarea unei bune aderențe). Pelicula de culoare este pe bază de ulei cu verni; cu ajutorul unor probe de laborator s-a putut constata o intervenție de restaurare a acestei picturi;

— stratul picturii de la 1944, format tot din mortare pe bază de var cu nisip și gleduri pe bază de ipsos, care alternează din motive de nivelare a suprafețelor. Pelicula de culoare este formată de coloranți pe bază de ulei și verni.

Delimitarea suprafețelor cu pictură veche

— În altar, pe toată circumferința, pe zona registrului sfinților ierarhi și în proscomidie se păstrează pictura veche acoperită de cele două straturi cu pictură ulei.

— În naos, trei din arcele centrale ale turlei și absidele de nord și sud păstrează pictura veche sub straturile cu pictură ulei. Pereții verticali ai absidelor (pînă la formarea semicalotelor) păstrează, de asemenea, pictura veche sub repictarea integrală *in tempera*, datorată restaurării din 1944 (s-au operat, atunci, simplificări și înlocuiri ale imaginilor înfățișate de pictura veche).

— În pronaos pictura veche există pe boltă, arcadele laterale de nord și sud, precum și pe pereții de nord și sud

(aceștia fiind acoperiți de repictarea *in tempera* făcută în 1944).

— Pridvorul nu a fost abordat. Pe celelalte suprafețe ale bisericii se află doar pictura în ulei de la 1944, pictura veche fiind absentă datorită refacerii zidăriei.

Starea de conservare a picturii vechi

Datorită vicisitudinilor prin care a trecut acest monument istoric (cutremure, refaceri și intervenții, umiditate, vicii de execuție etc.) vechea pictură, de un colorit viu, cu o bogăție de elemente și personaje, posedă aproape toată gama de degradări:

— Stratul suport, *intonaco*, este însoțit de burdușeli, desprinderi mari, lacune mari și mici, fisuri profunde și superficiale, ciocănituri dese, ciupituri și zgîrieturi, macerări și erodări, reparații cu mortare și gleduri.

— Pelicula de culoare prezintă lacune diverse, erodări, pulverulențe, alterări chimice și, peste ea, mortare și gleduri de diverse durități și grosimi, pelicule de picturi ulei și *tempera*, strat de fum și impurități fixate de suprapunerile menționate.

Concluzii

Deși pe parcursul acestei cercetări nu a putut fi găsit nici un indiciu ferm (inscripție pictată) cu privire la autor și datare, totuși fragmentele descoperite pînă în prezent atestă cu siguranță apartenența stilistică la pictura școlii de la Hurezu, fiind pînă în prezent cea mai veche pictură de acest fel ce se cunoaște pe teritoriul municipiului Craiova.

Cercetarea, cu ajutorul mijloacelor tehnice de laborator coroborată cu observațiile directe și cu sondajele stratigrafice au putut clarifica problema existenței picturii vechi, delimitarea zonelor de suprapunere, starea de conservare și diferitele intervenții asupra ei, făcînd posibile recuperarea și restaurarea picturii în condițiile păstrării originalității și autenticității, restituind în acest fel patrimoniului nostru național încă o valoare a trecutului.